

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการอนุรักษ์ป่าไม้และการมีส่วนร่วมของชาวเขาเผ่าปกากะญอ ตำบลแม่นาจร อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ผู้ศึกษามีแนวคิดด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ ตลอดถึงแนวคิดด้านการมีส่วนร่วมของชุมชนและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่สามารถรวบรวมได้ดังต่อไปนี้

- 2.1 แนวคิดด้านการอนุรักษ์
- 2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม
- 2.3 แนวคิดด้านการใช้ภูมิปัญญาอนุรักษ์ป่าไม้ของเผ่าปกากะญอ
- 2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- 2.5 กรอบแนวคิดในการศึกษา

2.1 แนวคิดด้านการอนุรักษ์

2.1.1 นิยามของการอนุรักษ์

การอนุรักษ์ (Conservation) ตามพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 มีความหมายว่า การรักษาให้คงเดิม ดังนั้นจึงมีผู้เข้าใจความหมายของการอนุรักษ์ไปทำนองความหมายของ Preservation กล่าวคือ เป็นการเก็บรักษาให้คงสภาพเดิมไว้ ไม่สามารถแตะต้องได้ เช่น ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ก็เพียงแต่ปล่อยให้สภาพป่าไม้พัฒนาไปเองตามธรรมชาติห้ามมิให้มีการนำผลผลิตจากป่าไม้มาใช้ประโยชน์ ซึ่งความเข้าใจดังกล่าวถูกต้องตามความหมายของการอนุรักษ์เพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น มิได้ครอบคลุมความหมายที่แท้จริงทั้งหมดแต่อย่างใด (คูสัตเวชกิจ และคณะ, 2543) แม้ว่า “การอนุรักษ์” จะเป็นคำที่ทราบมาเป็นเวลานานแล้ว แต่ก็ยังมีบุคคลอีกจำนวนมากที่ยังขาดความรู้และความเข้าใจในระดับที่จะนำไปประยุกต์ใช้ เนื่องจากมีความสับสนในการให้เหตุผลสำหรับการอนุรักษ์ได้อย่างเหมาะสม การคิดอย่างละเอียดถี่ถ้วน จะทำให้บุคคลเข้าใจได้ว่า การอนุรักษ์ ก็คือ ข้อเรียกร้องให้มีการรักษาทางเลือกรักษาทรัพยากรมนุษย์ชาติ เพื่อเผชิญกับปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ยังไม่อาจล่วงรู้ได้ในอนาคต การอนุรักษ์มิใช่เป็นเพียงการกระทำโดยอาศัยหลักการด้านมนุษยธรรมเท่านั้น หากแต่มุ่งถึงความอยู่รอดของมวลมนุษยชาติเป็นสำคัญ (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2540) นักสิ่งแวดล้อมหลายท่านได้ให้ความหมายของการอนุรักษ์ไว้

มากมาย ดังนี้ สุรพล สุตารา (2532) กล่าวถึงการอนุรักษ์ว่า หมายถึง การใช้และการบำรุงรักษาทรัพยากรนั้นๆ อย่างมีหลักการและมีประสิทธิภาพ รู้จักใช้เมื่อควรใช้ เก็บไว้เมื่อควรเก็บและฟื้นฟูบูรณะเพื่อให้คงทนถาวร ส่วนนิวัตี เรืองพานิช (2533) กล่าวว่า การอนุรักษ์ หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาดให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุด และใช้เป็นเวลายาวนานที่สุด ทั้งนี้ต้องให้สูญเสียโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุด และต้องกระจายการใช้ประโยชน์ให้ทั่วถึงกันโดยถูกต้องตามกาลเทศะ (time and space) ทั้งนี้ สามัคคี บุญยะวัฒน์ (2541) ได้กล่าวถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยอาศัยหลักการอนุรักษ์วิทยา ดังนี้

1. ใช้อย่างมีเหตุผลและชาญฉลาด (Rational use and wise use) คือ การใช้ตามความต้องการ หรือใช้เมื่อถึงเวลาจะต้องใช้ก็ใช้อย่างฉลาดและประหยัดไว้เพื่อใช้ในอนาคต ตลอดจนพิจารณาถึงหลักเศรษฐศาสตร์อย่างถี่ถ้วนด้วย
2. ปรับปรุงทรัพยากรเสื่อมโทรมแล้ว ก่อนนำมาใช้ใหม่
3. ประหยัดในการใช้ทรัพยากรและสงวนทรัพยากรที่หายาก ส่วนใหญ่จะเป็นทรัพยากรที่ใช้แล้วหมดสิ้น และทรัพยากรที่ใช้แล้วไม่สามารถทดแทนได้

การอนุรักษ์ป่าไม้ หมายถึง การเก็บ รักษา สงวน ซ่อมแซม ปรับปรุง และการใช้ทรัพยากรป่าไม้ เพื่อจะได้เอื้ออำนวยให้คุณภาพสูงในการสนองความเป็นอยู่ของมนุษย์ เกษม จันทรแก้ว (อ้างแล้ว) ส่วนนิวัตี เรืองพานิช (อ้างแล้ว) กล่าวว่า การอนุรักษ์ป่าไม้ หมายถึง การรู้จักใช้ทรัพยากรป่าไม้อย่างชาญฉลาดให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุด และใช้ได้เป็นเวลานานที่สุด ทั้งนี้ต้องให้สูญเสียโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุด ซึ่งสอดคล้องกับ พัชรินทร์ ยานะระ (2537) กล่าวว่า การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ หมายถึง การใช้ทรัพยากรป่าไม้อย่างชาญฉลาด และมีประสิทธิภาพมากที่สุดก่อให้เกิดประโยชน์กับมวลมนุษย์มากที่สุดทั้งทางตรงและทางอ้อม รวมทั้งการป้องกันและบำรุงรักษาให้ทรัพยากรป่าไม้มีอายุยืนยาวที่สุด ส่วน อติสรณ์ กองเพิ่มพูล (2543) กล่าวว่า การอนุรักษ์ทรัพยากร ป่าไม้ หมายถึง การใช้ทรัพยากรป่าไม้อย่างมีคุณค่า และมีประสิทธิภาพมากที่สุดก่อให้เกิดประโยชน์กับมวลมนุษย์มากที่สุด ทั้งทางตรงและทางอ้อม รวมทั้งการจัดการ การป้องกัน การบำรุงรักษา และการเผยแพร่ความรู้การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืนต่อไป

สมนึก ชัยธรรม (2542) กล่าวไว้ว่า การอนุรักษ์ทรัพยากรเป็นเรื่องสำคัญซึ่งจะสำเร็จลงได้ต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่ายให้เกิดความรักความหวงแหน เห็นความสำคัญ และความจำเป็นในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ การใช้ทรัพยากรอย่างใดอย่างหนึ่งจำเป็นที่จะต้องคำนึงถึงทรัพยากรอื่นในเวลาเดียวกันด้วย และจำเป็นอย่างยิ่งที่มนุษย์ต้องมีความรู้ ความเข้าใจธรรมชาติและนำเอาวิทยาการต่างๆ มาช่วยในการใช้ทรัพยากรให้เป็นไปอย่างประหยัด เพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติ สามารถอำนวยประโยชน์แก่มวลมนุษย์ให้มากที่สุดนานที่สุดเท่าที่จะทำได้

2.1.2 หลักการ แนวทางและวิธีการอนุรักษ์

ในขณะที่จำนวนประชากรได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วและมีจำนวนมาก ทำให้มีอิทธิพลต่อป่าไม้เป็นอย่างมาก เพราะป่าไม้มีความสำคัญต่อมนุษย์ในทุกๆ ด้าน การตัดโค่นไม้และการทำลายป่าไม้เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในด้านต่างๆ หรือเพื่อนำที่ดินเอามาใช้ในการเกษตร ล้วนเป็นสาเหตุให้ปริมาณป่าไม้ของโลกถูกทำลายอย่างมาก สาเหตุสำคัญของการสูญเสียพื้นที่ป่าไม้ในเขตเทือกเขาของภาคเหนือ เนื่องมาจากชาวเขาที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้เป็นผู้ตัดไม้ทำลายป่า เพื่อให้ได้มาซึ่งพื้นที่เพาะปลูกโดยวิธีการถางและเผา การสูญเสียป่าไม้ด้วยวิธีนี้ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรอื่นๆ ด้วย เช่น ดิน น้ำ และสัตว์ป่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายตัวของประชากร ทำให้ความต้องการอาหารและภาคเกษตรกรรมมากขึ้น ความจำเป็นที่ต้องขยายพื้นที่เพาะปลูกก็เพิ่มขึ้น เมื่อพื้นที่ป่าไม้ในเขตที่ราบไม่สามารถขยายตัวได้อีก พื้นที่ป่าไม้ในเขตที่สูงจึงเป็นเป้าหมายของการขยายพื้นที่เพาะปลูก ป่าไม้ในเขตภูเขาถูกตัดทำลายเพื่อเปิดพื้นที่สำหรับการเกษตร การสูญเสียพื้นที่ป่าไม้นอกจากจะเกิดผลกระทบต่อดำรงชีวิตของมนุษย์โดยตรงแล้ว ยังมีผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมโดยรวมด้วย ทำให้ขาดความสมดุลทางธรรมชาติ ดังนั้นจึงควรส่งเสริมและรณรงค์ให้มีการอนุรักษ์อย่างกว้างขวาง

สามัคคี บุญยะวัฒน์ (อ้างแล้ว) กล่าวว่า การอนุรักษ์ป่าไม้ ก็คือ การจัดการป่าไม้ เพื่อให้เกิดผลิตผลที่ยั่งยืน และมีใช้อย่างต่อเนื่องตลอดไป สามารถดำเนินการโดยยึดหลักการอนุรักษ์ 3 ประการคือ การใช้อย่างฉลาดและมีเหตุผล การฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม โทรมให้พื้นที่คืนสภาพแล้ว จึงใช้ประโยชน์ และการสงวนของหายากหรือสิ่งที่กำลังสูญพันธุ์ โดยเลือกวิธีการอนุรักษ์วิธีใดวิธีหนึ่งตามความเหมาะสม ได้แก่ การใช้อย่างยั่งยืน (sustainable utilization) การเก็บกัก (storage) การรักษาซ่อมแซม (repair) การฟื้นฟู (rehabilitation) การพัฒนา (development) การป้องกัน (protection/prevention) การสงวน (preservation) และการแบ่งเขต/การแบ่งกลุ่ม (zoning/grouping) โดยควรมีการแบ่งเขตการจัดการป่าไม้ออกเป็น 3 เขต ตามลักษณะการใช้ประโยชน์ป่าไม้ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ อันได้แก่

เขตที่ 1 การจัดการป่าไม้เขตเพื่อการอนุรักษ์ โดยเน้นการใช้ประโยชน์ทางอ้อม ได้แก่ ป่าสมบูรณ์ควรเน้นการป้องกันการบุกรุกทำลายและสงวนไว้เพื่อรักษาสภาพแวดล้อมหรือระบบนิเวศ ส่วนป่าเสื่อมโทรมต้องฟื้นฟูและปลูกซ่อมแซมป่าให้อยู่ในสภาพที่สมบูรณ์ดั้งเดิม และป่าที่มีคุณค่าทางนิเวศควรจัดการในรูปป่าเอนกประสงค์ เช่น พื้นที่เพื่อการศึกษาและวิจัย แหล่งต้นน้ำลำธาร แหล่งธรรมชาติอันควรอนุรักษ์หรือเพื่อพักผ่อนหย่อนใจ แหล่งเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น พื้นที่ป่าซึ่งกำหนดเป็น โบราณสถาน โบราณวัตถุ และพื้นที่ป่าที่ห้ามไม่ให้บุคคลเข้า เช่น พื้นที่เขตทหารเป็นต้น การอนุรักษ์ป่าไม้ โดยการแบ่งเขตให้ชัดเจนและสร้างกฎระเบียบกฎหมายควบคุม

เพื่อการจัดการป่าไม้อย่างมีประสิทธิภาพ ได้แก่ อุทยานแห่งชาติ วนอุทยาน เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า เขตห้ามล่าสัตว์ป่า ป่าลุ่มน้ำชั้นคุณภาพที่หนึ่ง ป่าเศรษฐกิจ ป่าสัมปทาน พื้นที่ป่าพันธุกรรม สวนรุกขชาติ และสวนพฤกษศาสตร์

เขตที่ 2 การจัดการป่าไม้เขตพื้นที่ป่าเศรษฐกิจ จะต้องคำนึงถึงการใช้ประโยชน์ทางตรงเป็นหลัก และเน้นการจัดการป่าไม้ให้ได้ผลผลิตยั่งยืน คือ ไม้ใช้อย่างสม่ำเสมอต่อเนื่องตลอดไป เช่น พื้นที่ป่าเพื่อโครงการทำไม้ต่างๆ พื้นที่ป่าชุมชนหรือพื้นที่ป่าที่กำหนดไว้เพื่อแก้ไขปัญหาป่าไม้ถูกทำลาย เช่น พื้นที่โครงการตามพระราชดำริ เป็นต้น ส่วนการจัดการทรัพยากรป่าไม้เสื่อมโทรม จำเป็นต้องเน้นการฟื้นฟูสภาพป่าซึ่งอาจปล่อยให้ต้นไม้สืบพันธุ์ และเจริญเติบโตตามธรรมชาติจากป่าดั้งเดิม และการปลูกสร้างสวนป่า เช่น พื้นที่ปลูกป่าภาครัฐบาล และพื้นที่ปลูกป่าภาคเอกชน เป็นต้น สำหรับเขตพื้นที่พัฒนาทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ซึ่งเป็นการจัดการพื้นที่ป่าที่ได้รับอนุญาตให้ใช้ประโยชน์ร่วมกันระหว่างป่าไม้กับทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ เช่น แหล่งน้ำและแหล่งทรัพยากรธรณี เป็นต้น พื้นที่ลักษณะนี้ได้แก่ เขตพื้นที่แหล่งแร่ และเขตพื้นที่ย่อยหิน

เขตที่ 3 การจัดการป่าไม้เขตป่าที่เหมาะสมต่อการเกษตร โดยจัดการพื้นที่ป่าที่มีสมรรถนะของดินเหมาะสมต่อการเกษตร อาจใช้วิธีการแบ่งเขตให้ชัดเจน เช่น เขตปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม เป็นต้น การสร้างกฎระเบียบกฎหมาย การให้การศึกษาและการประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนเกิดความรู้ความเข้าใจและทราบถึงคุณประโยชน์ของป่าไม้ เพื่อสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่าไม้ ส่งผลให้ไม่เกิดการบุกรุกทำลายเพื่อนำพื้นที่ดังกล่าวมาใช้ในการปลูกสร้างที่อยู่และการเกษตร เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการป้องกันไฟป่า ซึ่งไฟป่ามักจะเกิดขึ้นในช่วงฤดูแล้งที่มีอากาศแห้งและร้อนจัด ทั้งโดยธรรมชาติและจากการกระทำของมนุษย์ที่ลักลอบเผาป่าหรือผลออกไฟทิ้งไว้ โดยเฉพาะป่าผลัดใบ ไฟป่าที่เกิดขึ้นทำให้สูญเสียพื้นที่ป่าไม้เป็นจำนวนมาก สัตว์ป่าขาดแคลนที่อยู่อาศัยและแหล่งอาหาร การร่วมมือป้องกันและสกัดกั้นไม่ให้เกิดไฟป่าจะเห็นผลดี ก็คือ ทำให้ต้นไม้ในป่าเจริญเติบโตเป็นป่าที่สมบูรณ์ต่อไป การใช้ไม้อย่างประหยัดและมีประสิทธิภาพ การใช้ไม้ในกิจการต่างๆ ควรเป็นไปอย่างประหยัดและใช้ไม้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด สิ้นเปลืองน้อยที่สุด เช่น ไม้อัด ไม้ประสาน และไม้ปาร์เก้ เป็นต้น ไม่ควรใช้ไม้โดยไม่จำเป็นหรืออาจใช้วัสดุอื่นทดแทนการใช้ไม้ให้มากที่สุด เช่น การใช้โลหะ เหล็ก ซีเมนต์ กระจก และอลูมิเนียม เป็นต้น การปรับคุณภาพไม้ก่อนนำมาใช้ประโยชน์ เช่น การอบน้ำยาไม้ เป็นต้น การใช้ไม้ที่ไม่เคยใช้ประโยชน์มาก่อน เช่น ไม้มะพร้าว ไม้ตาล เป็นต้น รวมถึงการปลูกป่าเพิ่มเติม หรือปลูกป่าทดแทนป่าที่ถูกทำลายซึ่งเป็นการเพิ่มต้นทุน (stocking) ของไม้ ตลอดจนการประชาสัมพันธ์และการให้ความรู้แก่ประชาชนเพื่อสร้างความเข้าใจ และสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ร่วมมือในการป้องกันและดูแลรักษาป่าไม้ เป็นต้น

จากความหมายของการอนุรักษ์ป่าไม้ดังกล่าว สรุปได้ว่า การอนุรักษ์ป่าไม้เป็นการใช้ประโยชน์จากป่า ไม้อย่างคุ้มค่าทั้งทางตรงและทางอ้อม ตลอดจนมีการป้องกัน ดูแล และรักษาให้ป่าไม้สามารถอยู่ได้อย่างยั่งยืน โดยมีการสูญเสียจากการใช้ประโยชน์น้อยที่สุด

หลักการอนุรักษ์

การอนุรักษ์ต้องกำหนดหลักการให้ชัดเจนเพื่อนำไปสู่การสร้างมาตรการและสร้างแผนการอนุรักษ์ต่อไป สำหรับหลักการอนุรักษ์นั้นสามารถสรุปได้ดังนี้ (เกษม จันทรแก้ว, 2525)

1. การใช้แบบยั่งยืน โดยต้องมีแผนการใช้ที่ยั่งยืนและวางแผนการใช้ตามคุณสมบัติเฉพาะตัวของทรัพยากร พร้อมทั้งมีการเลือกใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมที่จะใช้กับชนิดของทรัพยากร ปริมาณการเก็บเกี่ยว ช่วงเวลาที่จะนำมาใช้และกำจัดหรือบำบัดของเสียและมลพิษให้หมดไป หรือเหลือน้อยจนไม่มีพิษภัย
2. การฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรเมื่อถูกนำมาใช้ย่อมจะเกิดความเสื่อมโทรม เพราะใช้เทคโนโลยีที่ไม่เหมาะสมกับชนิดของทรัพยากร ปริมาณการเก็บเกี่ยวมากเกินไป และไม่ถูกต้องตามกาลเวลา จำเป็นต้องทำการฟื้นฟูให้ดีเสียก่อน จนทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมนั้นๆ ตั้งตัวได้ จึงสามารถนำมาใช้ได้ ในโอกาสต่อไป อาจใช้เวลาในการฟื้นฟู การกำจัดการบำบัด หรือการทดแทนเป็นปีๆ
3. การสงวนของหายาก ทรัพยากรที่มีการนำมาใช้มากเกินไปหรือมีการแปรสภาพเป็นสิ่งอื่น ทำให้จำนวนลดลงและหายาก ถ้าปล่อยให้มีการใช้ อาจทำให้เกิดการสูญพันธุ์ได้ จำเป็นต้องสงวนหรือเก็บไว้เพื่อเป็นแม่พันธุ์ในการผลิตให้มากขึ้น จนแน่ใจว่าได้ผลผลิตปริมาณมากพอแล้ว จึงสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้

วิธีการอนุรักษ์

เกษม จันทรแก้ว (อ้างแล้ว) ได้กำหนดวิธีการอนุรักษ์ไว้ 8 วิธี คือ

1. การใช้ หมายถึง การใช้หลายรูปแบบ เช่น บริโภคโดยตรง ได้เห็น ได้ยิน ได้ฟัง ได้สัมผัส การให้ความสะดวกและความปลอดภัย รวมไปถึงพลังงาน เหล่านี้ต้องเป็นการใช้ทรัพยากรอย่างประหยัดและแบบยั่งยืน คือ ต้องมีการควบคุมให้เกิดประโยชน์สูงสุด และไม่ให้เกิดมลพิษหรือของเสีย เช่น การรู้จักใช้ อะไรควรใช้ไม่ควรใช้ การนำเทคโนโลยีมาใช้ การกำหนดพื้นที่และเวลาในการใช้ รู้จักวิธีการแปรรูปในการใช้ รู้จักการนำกลับมาใช้ใหม่ (reuse) และการนำกลับมาใช้ใหม่โดยวิธีการผ่านกระบวนการทางเคมี (recycle) เป็นต้น

2. การเก็บกัก หมายถึง การรวบรวมและเก็บกักทรัพยากรเอาไว้ใช้ เนื่องจากมีแนวโน้มว่าจะขาดแคลนหรือคาดว่าจะเกิดวิกฤตการณ์ เช่น การกักตุนเอาไว้ใช้ การรู้จักทำให้ทรัพยากรไม่เน่าเสีย การดัดแปลงให้มีอายุการใช้งานได้นานขึ้น การเก็บกักน้ำไว้ในเขื่อน และการประกาศเพื่อกำหนดเป็นเขตต่างๆ เป็นต้น

3. การรักษาซ่อมแซม หมายถึง การดำเนินการใดๆ ต่อทรัพยากรที่ขาดไป ไม่ทำงานตามพฤติกรรมหรือเสื่อมโทรม เกิดปัญหาเป็นจุดพื้นที่เล็กๆ สามารถให้พื้นที่คืนสภาพเดิมได้ อาจใช้เทคโนโลยีที่มนุษย์สร้างขึ้น เพื่อช่วยให้ดีเหมือนเดิมจนสามารถนำมาใช้ได้ เช่น การซ่อมแซมทำให้สิ่งที่จะตายหรือสูญหายไปให้ดีขึ้นเหมือนเดิม การใช้ยารักษาและขจัดสิ่งที่รบกวนเป็นพิษให้หมดไป เป็นต้น

4. การฟื้นฟู หมายถึง การดำเนินการหรือการกระทำใดๆ ต่อทรัพยากรที่เสื่อมโทรม ให้เป็นปกติหรือให้ดีขึ้น สามารถเอื้อประโยชน์ในการนำไปใช้ต่อไป ซึ่งการฟื้นฟูต้องใช้เวลาและเทคโนโลยีเข้าช่วยด้วยเสมอ เช่น การปลูกซ่อมต้นไม้ที่ถูกตัดทำลายไป การป้องกันการชะล้างไม่ให้เกิดขึ้นอีก การเว้นช่วงเวลาการใช้ทรัพยากรแต่ละพื้นที่ เป็นต้น

5. การพัฒนา หมายถึง การกระทำต่อทรัพยากรที่เป็นอยู่ให้ดียิ่งขึ้นไปอีก เพราะต้องการเร่งหรือเพิ่มประสิทธิภาพให้เกิดผลผลิตที่ดีขึ้น ซึ่งการพัฒนาที่ถูกต้องนั้นต้องใช้ทั้งความรู้ เทคโนโลยี และการวางแผนที่ดี เช่น การตัดแต่งต้นไม้ให้เจริญเติบโตอย่างมีคุณภาพการให้ปุ๋ย การปลูกต้นไม้เพิ่มเติมในส่วนที่ตาย การจัดการป่าให้อยู่ในสภาพอุดมสมบูรณ์ยิ่งขึ้น และการปรับปรุงแหล่งต้นน้ำลำธารโดยการขุดให้ลึกเพื่อให้สามารถเก็บกักน้ำไว้ใช้ได้ตลอดทั้งปีหรือการปลูกต้นไม้ใหญ่ไว้ริมแหล่งน้ำเพื่อป้องกันการระเหยของน้ำ เป็นต้น

6. การป้องกัน หมายถึง การป้องกันสิ่งที่เกิดขึ้นไม่ให้ลุกลามมากกว่าที่เป็นอยู่ (protection) และการป้องกันสิ่งที่ไม่เคยเกิดขึ้น (prevention) แก่ทรัพยากร เช่น การปิดประกาศ การบอกเล่าปากต่อปาก การทำรั้ว การเดินตรวจสอบ การทำชั้นบันได การมีเวรยามเฝ้าระวัง หรือการอนุรักษ์ดินและน้ำด้วยวิธีต่างๆ เป็นต้น

7. การสงวน หมายถึง การเก็บไว้โดยไม่ให้แตะต้องหรือไม่นำไปใช้ด้วยวิธีใดๆ ก็ตาม การสงวนอาจกำหนดเวลาที่เก็บไว้โดยไม่ให้มีการแตะต้องตามเวลาที่กำหนดไว้ แต่อาจให้มีการใช้ได้บ้างตามเวลาและเงื่อนไขที่กำหนด เช่น การเก็บไว้ไม่มีการใช้ การดูแลเอาใจใส่ต่อทรัพยากร การกำหนดวิธีเพื่อไม่ให้ทรัพยากรถูกบุกรุกทำลาย การเลือกชนิดที่ต้องเก็บไว้ โดยการประกาศ หรือทำเครื่องหมาย เป็นต้น

8. การแบ่งเขต หมายถึง การจัดแบ่งเขต หรือแบ่งกลุ่มประเภทตามสมบัติของทรัพยากร เพื่อให้มีการใช้ทรัพยากรเป็นไปตามศักยภาพ สาเหตุที่สำคัญเพราะวิธีการให้ความรู้หรือกฎระเบียบ

ที่นำมาใช้นั้น ไม่ได้ผลหรือต้องการแบ่งเขตให้ชัดเจนเพื่อให้การอนุรักษ์ได้ผลยิ่งขึ้นเช่นการกำหนดขอบเขต การทำรั้ว การทำเครื่องหมายพื้นที่ การประกาศเขตอุทยาน

จากแนวคิดด้านการอนุรักษ์ที่ได้กล่าวมาแล้ว ผู้ศึกษาเห็นว่า การรู้จักใช้อย่างมีเหตุผล และชาญฉลาด โดยการพิจารณาอย่างรอบคอบถึงผลได้ผลเสีย ความขาดแคลน หรือความหายากในอนาคต อีกทั้งพิจารณาทางหลักเศรษฐศาสตร์อย่างถี่ถ้วน ตลอดจนฟื้นฟูของที่ไม่ดีหรือเสื่อมโทรมเพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองและส่วนรวมมากที่สุด จะเกิดการสูญเปล่าน้อยที่สุด และใช้ได้เป็นเวลานาน ซึ่งผู้ศึกษาเห็นว่า หลักการอนุรักษ์ที่กล่าวมา จะสามารถนำมาปรับใช้เป็นแนวทางในการอนุรักษ์พื้นที่ป่าไม้ของพื้นที่ศึกษาได้เป็นอย่างดี

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

ในการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง เช่น

ทฤษฎีการเกลี้ยกล่อมมวลชน (Mass Persuasion) Maslow (1970) กล่าวว่า การเกลี้ยกล่อมหมายถึง การใช้คำพูดหรือการเขียน เพื่อมุ่งให้เกิดความเชื่อถือและการกระทำ ซึ่งการเกลี้ยกล่อมมีประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในการปฏิบัติงานและถ้าจะให้เกิดผลดี ผู้เกลี้ยกล่อมจะต้องมีศิลปะในการสร้างความสนใจในเรื่องที่จะเกลี้ยกล่อม

โดยเฉพาะในเรื่อง ความต้องการของคนตามหลักทฤษฎีของ Maslow (อ้างแล้ว) ที่เรียกว่า ลำดับชั้นความต้องการ (hierarchy of needs) คือ ความต้องการของคนจะเป็นไปตามลำดับจากน้อยไปมาก มีทั้งหมด 5 ระดับ ดังนี้

1. ความต้องการทางด้านสรีรวิทยา (physiological needs) เป็นความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ (Survival needs) ได้แก่ ความต้องการในเรื่อง อาหาร น้ำ เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค และความต้องการทางเพศ เป็นต้น

2. ความต้องการความมั่นคงปลอดภัยของชีวิต (safety and security need) ได้แก่ ความต้องการที่จะอยู่อย่างมีความปลอดภัยจากการถูกทำร้ายร่างกายหรือถูกขโมยทรัพย์สิน หรือความมั่นคงในการทำงานและการมีชีวิตอยู่อย่างมั่นคงในสังคม

3. ความต้องการทางสังคม (social needs) ได้แก่ ความต้องการความรัก ความต้องการที่ให้สังคมยอมรับตนเป็นส่วนหนึ่งของสังคม

4. ความต้องการที่จะมีเกียรติยศชื่อเสียง (self - esteem needs) ได้แก่ ความภาคภูมิใจ ความต้องการดีเด่นในเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่จะให้ได้รับการยกย่องจากบุคคลอื่น ความต้องการด้านนี้

เป็นความต้องการระดับสูงที่เกี่ยวกับความมั่นใจในตัวเองในเรื่องของความรู้ ความสามารถ และ ความสำคัญของบุคคล

5. ความต้องการความสำเร็จแห่งตน (self – actualization needs) เป็นความต้องการ ในระดับสูงสุด ที่อยากจะให้เกิดความสำเร็จในทุกสิ่งทุกอย่างตามความนึกคิดของตนเอง เพื่อจะ พัฒนาตนเองให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ ความต้องการนี้จึงเป็นความต้องการพิเศษของบุคคล ที่จะ พยายามผลักดันชีวิตของตนเองให้เป็นไปในแนวทางที่ดีที่สุดตามที่ตนคาดหวังไว้

ทฤษฎีการสร้างผู้นำ (Leadership) การสร้างผู้นำจะช่วยจูงใจให้ประชาชนทำงานด้วยความเต็มใจเพื่อบรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ร่วมกัน ทั้งนี้เพราะผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญของการรวมกลุ่มคนจูงใจไปยังเป้าหมาย โดยทั่วไปแล้วผู้นำอาจจะมีทั้งผู้นำที่ดี เรียกว่า ผู้นำปฏิฐาน (positive leader) ผู้นำพลวัต คือ เคลื่อนไหวทำงานอยู่เสมอ (dynamic leader) และผู้นำไม่มีกิจ ไม่มีผลงานสร้างสรรค์ ที่เรียกว่า ผู้นำนิเสธ (negative leader) ผลของการให้ทฤษฎีการสร้างผู้นำ จึงทำให้เกิดการระดมความร่วมมือปฏิบัติงานอย่างมีขวัญกำลังใจ งานมีคุณภาพ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และร่วมรับผิดชอบ ดังนั้น การสร้างผู้นำที่ดี ย่อมจะนำไปสู่การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ด้วยดีนั่นเอง (ยุพาพร รูปงาม, 2545)

ทฤษฎีการใช้วิธีและระบบทางการบริหาร (Administration and Method) การใช้ระบบบริหารในการระดมความร่วมมือเป็นวิธีหนึ่งที่ยั่งยืนเพราะใช้กฎหมาย ระเบียบ แบบแผน เป็นเครื่องมือในการดำเนินการ แต่อย่างไรก็ตามผลของความร่วมมือยังไม่มีระบบใดดีที่สุด ในเรื่อง การใช้บริหาร เพราะธรรมชาติของคนถ้าทำงานตามความสมัครใจ อย่างตั้งใจ ไม่มีใครบังคับ ก็จะทำงานด้วยความรัก แต่ถ้าไม่ควบคุมเลย ก็ไม่เป็นไปตามนโยบาย และความจำเป็นของรัฐ เพราะ การใช้ระบบบริหาร เป็นการให้ปฏิบัติตามนโยบาย เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย เพิ่มความคาดหวัง ผลประโยชน์ (ยุพาพร รูปงาม, อ้างแล้ว)

จากทั้ง 3 ทฤษฎี สรุปประเด็นได้ว่า การที่ชุมชนจะให้ความร่วมมือในการอนุรักษ์ป่าไม้ จะต้องใช้คำพูดหรือการเขียนเพื่อมุ่งให้เกิดความเชื่อถือและการกระทำ การเกลี้ยกล่อมมีประโยชน์ ในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในการปฏิบัติงาน และต้องมีผู้นำที่ดี เพื่อช่วยจูงใจให้ประชาชนทำงานด้วยความเต็มใจ บรรลุเป้าหมาย ต้องมีระบบบริหารในการระดมความร่วมมือให้ปฏิบัติตามนโยบายหรือแบบแผนอันนำไปสู่การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ด้วยดี อีกทั้งต้องคำนึงถึงอารมณ์ความรู้สึก ค่านิยม ประเพณี และเหตุผลที่ติดตัวมาตั้งแต่เดิมว่า เอื้ออำนวยต่อการมีส่วนร่วมในการ

อนุรักษ์ป่าไม้เพียงใด การมีส่วนร่วมเป็นเรื่องของสัมพันธภาพของบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปในชุมชนเห็นประโยชน์อย่างเดียวกัน และหันมาร่วมมือร่วมใจในการอนุรักษ์ป่าไม้และสภาพแวดล้อมของชุมชน การที่แต่ละบุคคลมีพฤติกรรมกระทำต่อกันแบบการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าไม้มากน้อยเพียงใดนั้น ขึ้นอยู่กับบุคลิกภาพของแต่ละบุคคลแต่ละสังคม

2.2.1 ความหมายของการมีส่วนร่วม

มีผู้ให้ความหมายการมีส่วนร่วม ดังนี้

สันติ พัฒนาศักดิ์ (2539) ได้สรุปว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการดำเนินงานร่วมพลังประชาชนกับองค์กรของรัฐหรือองค์กรเอกชน เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาหรือแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยยึดหลักการว่าสมาชิกในชุมชนนั้นๆจะต้องร่วมมือกันวางแผนและการปฏิบัติงานเพื่อตอบสนองความต้องการหรือแก้ปัญหาของประชาชนในชุมชน

วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน (2531) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การเข้าร่วมอย่างแข็งขัน และอย่างเต็มที่ ของกลุ่มบุคคลที่มีส่วนได้ส่วนเสีย ในทุกขั้นตอนของโครงการหรืองานพัฒนาชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีส่วนร่วมในอำนาจการตัดสินใจ และหน้าที่ความรับผิดชอบ การมีส่วนร่วมจะเป็นเครื่องประกันว่า สิ่งที่มีส่วนได้ส่วนเสียต้องการมากที่สุดนั้น จะได้รับการตอบสนองและทำให้มีความจำเป็นได้มากขึ้นว่าสิ่งที่ทำไปนั้นจะตรงกับความต้องการอย่างแท้จริงและมั่นใจมากขึ้นว่าผู้เข้าร่วมทุกคนจะได้รับประโยชน์เสมอหน้ากัน

เพิ่มศักดิ์ มกราทิรมย์ (2543) กล่าวว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ประชาชนซึ่งประกอบไปด้วยบุคคล กลุ่ม และองค์กร มีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการป่าและทรัพยากร อาทิ การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การแสดงความเห็นและชี้ประเด็นปัญหา การตัดสินใจกำหนดนโยบาย การวางแผนการจัดการ การได้รับประโยชน์ การตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐทุกระดับ การติดตามประเมินผล และการแก้ไขปัญหาอุปสรรค

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527) กล่าวถึง การมีส่วนร่วมด้านบุคคลเกิดจากแนวคิดที่สำคัญ 3 ประการคือ

- 1) ความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกัน อันเกิดจากความสนใจและความห่วงกังวลส่วนบุคคลเกิดบังเอิญพ้องต้องกัน กลายเป็นความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกันของสังคม
- 2) ความเดือดร้อนและความไม่พึงพอใจร่วมกันที่มีต่อสถานการณ์ที่เป็นอยู่ ผลักดันให้เกิดการรวมกลุ่มวางแผน และลงมือกระทำร่วมกัน

3) การตกลงร่วมกันเปลี่ยนแปลงกลุ่มหรือชุมชนให้เป็นไปในทิศทางที่พึงปรารถนา ในการตัดสินใจร่วมกันนี้ต้องมีระดับรุนแรงมากพอที่จะทำให้เกิดความคิดริเริ่มกระทำการที่สนองตอบความเห็นชอบของคนส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนั้นๆ

ปกรณ์ ปรียากร (2530) ได้ให้แนวคิดที่ลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการพัฒนา คือ การที่ประชาชนเข้ามามีบทบาทในการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ไข และร่วมมีผลประโยชน์ ซึ่งกระทำได้ 4 ลักษณะ ดังนี้

- 1) เป็นผู้มึบทบาทสำคัญในการกำหนดว่า อะไรคือความจำเป็นพื้นฐานของชุมชน
  - 2) เป็นผู้ระดมทรัพยากรต่างๆ เพื่อสนองความจำเป็นพื้นฐาน
  - 3) เป็นผู้มึบทบาทในการปรับปรุงวิธีการกระจายสินค้า และบริการให้สมบูรณ์ขึ้น
  - 4) เป็นผู้ได้รับความพึงพอใจ และเกิดแรงจูงใจที่จะสร้างกระบวนการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง
- การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นแนวทางและจุดหมายปลายทาง โดยตัวของมันเองในแง่ที่ว่า ประชาชนทุกคนมีจิตปรารถนาและเกิดความรู้สึกพึงพอใจอย่างลึกถ้ำในการที่ได้เข้าไปมึบทบาท ในการตัดสินใจ และร่วมปฏิบัติงานที่เกื้อหนุนต่อการตอบสนองความจำเป็นขั้นพื้นฐาน

สมศักดิ์ สุขวงศ์ (2532) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชน มีหลักเกณฑ์ใหญ่ๆ 3 ประการดังนี้

- 1) ชุมชนนั้น จะต้องมีส่วนเกี่ยวข้องกับการตัดสินใจว่า ควรทำอะไร กระทำอย่างไร
- 2) ชุมชนนั้นจะต้องให้ความร่วมมือในการดำเนินการตามแนวทางที่ได้วางไว้
- 3) ชุมชนนั้นจะต้องได้รับประโยชน์จากการที่ประชาชน เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนิน กิจการใดๆ ชุมชนนั้นจะต้องมีส่วนเกี่ยวข้องในการตัดสินใจ ทุกขั้นตอน และได้รับผลประโยชน์ จากการมีส่วนร่วมในการดำเนินการด้วย

จากแนวคิดดังกล่าว สรุปได้ว่า ชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจการใดๆ ชุมชน นั้นจะต้องมีส่วนเกี่ยวข้องในการตัดสินใจ ทุกขั้นตอน และได้รับผลประโยชน์จากการมีส่วนร่วม ในการดำเนินการด้วย การมีส่วนร่วมเป็นพฤติกรรมที่ประชาชนหรือคนที่อยู่ร่วมกันในสังคมได้ พัฒนาความรู้ ความสามารถ โดยแสดงออกในรูปแบบต่างๆ เพื่อพัฒนาทรัพยากร สิ่งแวดล้อม และ สังคม ซึ่งการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อม ตลอดจนระบบสังคม นั้นจะต้องเกิดจากแนวความคิดหลายๆ ด้าน

จากความหมายการมีส่วนร่วมของประชาชนที่หลากหลาย พอสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การที่บุคคล กลุ่มบุคคล หรือองค์กรประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการคิด การร่วมแก้ไข ปัญหา การร่วมดำเนินการกิจกรรมในชุมชน โดยร่วมกันวางแผน ร่วมประชุม ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติ ร่วมแบ่งปันผลประโยชน์ ร่วมติดตามผล ด้วยความสมัครใจ ด้วยความรับผิดชอบ ร่วมกัน กระทำการให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนด เพื่อสนองตอบต่อความต้องการของสมาชิกในชุมชนด้วยความพึงพอใจ โดยปราศจากข้อกำหนดที่มาจากบุคคลภายนอก

2.2.2 ลักษณะและขั้นตอนของการมีส่วนร่วม

ลักษณะของผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วม Cohen และ Uphoff (1977) แบ่งลักษณะของผู้เข้ามามีส่วนร่วมออกเป็น 8 ลักษณะ คือ

1. อายุและเพศ ปัจจัยนี้เป็นตัวแปรที่บ่งบอกถึงลักษณะส่วนบุคคล จะมีปัญหาบ้างก็อยู่ตรงที่ว่า การกำหนดอายุของคนกลุ่มต่างๆ ก็จะกำหนดอายุตามแบบปฏิทินหรือตามบทบาทหน้าที่ของแต่ละหน่วยงาน ความสำคัญของการมีส่วนร่วม ก็คือ การมีส่วนร่วมเชิงเศรษฐกิจ หรือการมีประชากรกลุ่มวัยทำงานมากๆ ในชุมชน
2. ฐานะของครอบครัว เป็นปัจจัยที่มีส่วนสำคัญมากหากพิจารณาในด้านโครงสร้างของสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ โดยทั่วไปแล้วหัวหน้าครอบครัวมักจะมีอำนาจในการตัดสินใจมากกว่าสมาชิกคนอื่นๆ ในครอบครัว เพราะฉะนั้นเราจะต้องศึกษาหัวหน้าครอบครัวของอาชีพต่างๆ หรือเผ่าต่างๆ เข้ามาร่วมประชุม หรือมีส่วนร่วมในการอภิปรายแตกต่างกันอย่างไร
3. การศึกษา ลักษณะด้านการศึกษานี้ จะเกี่ยวกับวัตถุประสงค์ด้านเทคนิค หรือความเสมอภาคของโครงการในเขตชนบทที่กำหนดไว้ชัดเจนคือ คนในชุมชนจะต้องอ่านออกเขียนได้เป็นอย่างน้อย ซึ่งวัดได้โดยดูจากจำนวนปีที่เข้าเรียนอยู่ในโรงเรียน แต่ในทางที่ดีแล้วควรพิจารณาปัจจัยด้านอายุและเพศประกอบด้วย เพราะคนที่ไม่รู้หนังสือที่มีอายุ 25 ปี ย่อมได้รับความช่วยเหลือในการให้อ่านออกเขียนได้มากกว่าคนที่อายุ 65 ปีขึ้นไปที่ไม่รู้หนังสือ
4. การแบ่งแยกทางสังคม เชื้อชาติ ศาสนา ชนชั้นและถิ่นกำเนิด ลักษณะด้านนี้จะมีความซับซ้อนมากในการวิเคราะห์การมีส่วนร่วม โครงการด้านนี้จึงให้พิจารณาเฉพาะบริเวณที่มีประชากรที่มีความแบ่งแยกในเรื่องดังกล่าวนี้ที่เด่นๆ เท่านั้น พื้นที่ใดที่ไม่มีปัญหาด้านชนกลุ่มใหญ่ ชนกลุ่มน้อย ก็ไม่ต้องให้ความสำคัญอะไรมากนัก แต่เราไม่สามารถที่จะบอกได้ชัดเจนลงไปได้ว่า ระหว่างความแตกต่างทางสังคมกับความแตกต่างทางวัฒนธรรม สิ่งไหนมีความสำคัญกว่ากัน

ลักษณะความแตกต่างด้านนี้จะมีความสัมพันธ์ต่อความแตกต่างด้านระดับการศึกษาและระดับของรายได้ เป็นต้น

5. อาชีพ ลักษณะทางอาชีพนี้ กำหนดไว้เพื่อให้การกำหนดประชากรกลุ่ม เป้าหมายที่จะได้รับผลประโยชน์ทำได้ง่ายขึ้น โดยทั่วไปแล้วอาชีพมักจะแยกออกเป็น อาชีพการเกษตร และไม่ใช่งานการเกษตร แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับโครงสร้างของอาชีพในพื้นที่ที่โครงการดำเนินอยู่

6. ระดับและแหล่งของรายได้ หากพิจารณาถึงกลุ่มผู้ยากจนในชนบทแล้วการวิเคราะห์การมีส่วนร่วมสามารถจะได้ในรูประดับรายได้ของผู้เข้ามามีส่วนร่วม แม้ก่อนข้างจะยากในการวัดก็ตาม เพราะข้อมูลเกี่ยวกับรายได้นี้มักจะมีไม่ติดต่อกันและเชื่อถือไม่ค่อยได้ ชาวบ้านส่วนใหญ่มักจะปกปิดรายได้ที่แท้จริงเนื่องจากกลัวจะเสียภาษี ดังนั้น การวัดระดับ รายได้จึงมักจะใช้การวัดตัวแทน เช่น ระดับการศึกษา หรืออาชีพ หรือการถือครองที่ดิน และอีกประเด็นหนึ่ง ได้แก่ แหล่งของรายได้ เพราะปัจจุบันเราเน้นที่จะเปลี่ยนจากการเกษตร เพียงเพื่ออุปโภคบริโภคมาเป็น การเกษตรเพื่อการค้า หากปรากฏว่าคนใดมีสินค้าการเกษตรหลายชนิด ก็แสดงว่ามีแหล่งรายได้หลายทางและมีรายได้ดีขึ้น

7. ระยะเวลาที่ตั้งถิ่นฐานในท้องถิ่น และระยะทางจากบ้านไปยังสถานที่ดำเนินโครงการ คนที่มีระยะเวลาในการตั้งถิ่นฐานในท้องถิ่นนาน ก็จะเข้ามามีส่วนร่วมมากกว่าคนที่มีระยะเวลาการตั้งถิ่นฐานในท้องถิ่นไม่นาน ในทำนองเดียวกันหากระยะทางจากที่อยู่อาศัยไปยังสถานที่ดำเนินโครงการใกล้ คนก็จะเข้ามามีส่วนร่วมมากกว่า คนที่มีระยะทางจากที่อยู่อาศัยไปยังสถานที่ดำเนินโครงการไกล

8. การถือครองที่ดินและสถานภาพการได้รับว่าจ้าง หากจะพิจารณาในกลุ่มผู้ที่ยากจนที่สุดแล้ว การวิเคราะห์การเข้ามามีส่วนร่วมจากผู้ที่ไม่มียี่ดิน หรือผู้ว่างงานในด้านการตัดสินใจ การดำเนินโครงการ และการได้รับผลประโยชน์จากโครงการนั้น จะต้องทำไปในลักษณะเฉพาะอย่าง เพราะเราถือว่าคนพวกนี้เป็นชนกลุ่มอาชีพพิเศษกลุ่มหนึ่งเท่านั้น แต่ก็ต้องให้ความสนใจใส่เท่าๆ กับคนอื่นๆ

จากลักษณะสำคัญของการมีส่วนร่วมดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่า กระบวนการการพัฒนา ด้านต่างๆ จะบรรลุวัตถุประสงค์ได้ยากมาก หากขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน และบางโครงการอาจไม่สามารถดำเนินการได้ เพราะประชาชนไม่เห็นด้วย หรือการเกิดความขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่ผู้เข้ามาปฏิบัติงานในพื้นที่ ดังนั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนนับว่ามีความสำคัญอย่างมากต่อความสำเร็จของโครงการ และประชาชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการดำเนินโครงการ

ขั้นตอนการมีส่วนร่วม มีผู้เสนอแนวความคิดต่างๆ ดังนี้
 สมศักดิ์ สุขวงศ์ (อ้างแล้ว) ได้กล่าวถึงขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน ซึ่งจะต้องมีทุกขั้นตอน ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
2. การมีส่วนร่วมในการลงมือทำเอง
3. การมีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

เฉลิมศักดิ์ ปิ่นทอง (2527) ได้สรุปการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาไว้ ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา และสาเหตุของปัญหา
2. การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินการ
3. การมีส่วนร่วมในการลงทุน และปฏิบัติงาน
4. การมีส่วนร่วมในการติดตาม และประเมินผล

ปกรณ์ ปรีชากร (อ้างแล้ว) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมในการพัฒนาของประชาชน คือ การที่ประชาชน จะเข้ามามีบทบาท ในการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ไข และร่วมมีผลประโยชน์ซึ่งกระทำได้ 4 ลักษณะคือ

1. เป็นผู้มึบทบาทสำคัญในการกำหนดว่า อะไรคือความจำเป็นขั้นพื้นฐานของชุมชน
2. เป็นผู้ระดมทรัพยากรต่างๆ เพื่อตอบสนองความจำเป็นพื้นฐาน
3. เป็นผู้มึบทบาทในการปรับปรุงการกระจายสินค้าและบริการให้สมบูรณ์ขึ้น
4. เป็นผู้ได้รับความพึงพอใจและเกิดแรงจูงใจที่จะสร้างกระบวนการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

Cohen และ Uphoff (อ้างแล้ว) ได้แบ่งชนิดของการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 ชนิด คือ

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (decision making) ประกอบไปด้วย 3 ขั้นตอน คือ ริเริ่มตัดสินใจ ดำเนินการตัดสินใจ และตัดสินใจปฏิบัติการ
2. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ (implementation) ประกอบด้วยการสนับสนุนด้านทรัพยากรการบริหาร และการประสานความร่วมมือ
3. การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ (benefits) ในการนี้ไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์ทางด้านวัสดุ ผลประโยชน์ทางสังคม หรือผลประโยชน์ส่วนบุคคล
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (evaluation)

วิลพร สมบูรณ์ชัย (2534) ได้สรุปแนวคิดเกี่ยวกับลักษณะการมีส่วนร่วม เพื่อเป็นกรอบในการศึกษาไว้ ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมศึกษาปัญหา
2. การมีส่วนร่วมวางแผน
3. การมีส่วนร่วมปฏิบัติงาน
4. การมีส่วนร่วมติดตามผล
5. การมีส่วนร่วมบำรุงรักษา

จากลักษณะสำคัญของการมีส่วนร่วมดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่า กระบวนการพัฒนาในด้านต่างๆ จะบรรลุวัตถุประสงค์ได้ยากมาก หากขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน และบางโครงการอาจไม่สามารถดำเนินการได้ เพราะประชาชนไม่เห็นด้วย หรือการเกิดความขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่ผู้เข้ามาปฏิบัติงานในพื้นที่ ดังนั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนนับว่ามีความสำคัญอย่างมากต่อความสำเร็จของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และประชาชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการดำเนินการ

2.2.3 ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม

ปัจจัยที่ทำให้ประชาชนเกิดการมีส่วนร่วมนั้นมีผู้เสนอปัจจัยต่างๆ ดังนี้

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (อ้างแล้ว) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมประกอบด้วยปัจจัย 3 ประการ คือ

1. มีความเกี่ยวข้องทั้งทางด้านจิตใจ อารมณ์ (Ego-involve) และด้านการทำงาน (Task-involved)
2. มีการประสานงานเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่ม และมีการติดต่อสื่อสารทั่วไประหว่างบุคคลในกลุ่มนั้น
3. มีความรับผิดชอบร่วมกับกลุ่มทั้งในด้านความสำเร็จ และความล้มเหลวเป็นความรู้สึกที่ผูกพันกับการทำงานและการเชื่อถือไว้วางใจ

World Health Organization (1981) ได้เสนอปัจจัยของการมีส่วนร่วม 3 ประการ คือ

1. ปัจจัยของสิ่งจูงใจ หมายถึง การที่ประชาชนจะเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจการใดๆ นั้นจะมีเหตุผลที่สำคัญคือ ประการแรกมองเห็นว่าตนจะได้ผลตอบแทนสิ่งที่ทำไปและประการที่สองการได้รับการบอกกล่าวหรือได้รับการชักชวนจากบุคคลอื่นให้เข้าร่วม โดยมีสิ่งจูงใจเป็นตัวนำ

2. ปัจจัยโครงสร้างของโอกาสหรือช่องทางในการเข้าร่วม หมายถึง การมองเห็นช่องทางในการมีส่วนร่วม และมองเห็นประโยชน์ที่จะได้รับหลังการมีส่วนร่วม ดังนั้นพื้นฐานทางด้านโครงสร้างของช่องทางความร่วมมือ จึงควรมีลักษณะดังนี้ ประการแรก เปิดโอกาสให้ทุกคนในชุมชนมีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วม ในการพัฒนารูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง ประการที่สอง มีการกำหนดเวลาที่ชัดเจนแน่นอนเพื่อผู้ที่เข้าไปมีส่วนร่วมจะสามารถกำหนดเงื่อนไขตามสภาพเป็นจริงของตนได้ และประการที่สาม มีการกำหนดลักษณะของกิจกรรมที่แน่นอนว่าจะทำอะไร

3. ปัจจัยด้านอำนาจในการส่งเสริมกิจกรรมของความร่วมมือ หมายถึง การที่ประชาชนสามารถกำหนดเป้าหมาย วิธีการ และผลประโยชน์ของกิจกรรมได้

คูสิด เวชกิจ และคณะ (อ้างแล้ว) ได้รายงานว่ามีปัจจัยต่างๆ ที่มีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน รวม 11 ประการ ดังนี้

1. การปฏิบัติตนให้คล้อยตามความเชื่อพื้นฐาน กล่าวคือ บุคคลและกลุ่มบุคคลดูเหมือนจะเลือกแบบวิธีปฏิบัติ ซึ่งสอดคล้องและคล้ายคลึงกับความเชื่อพื้นฐานของตนเอง
2. มาตรฐานคุณค่า บุคคล และกลุ่มบุคคล ดูเหมือนจะปฏิบัติในลักษณะที่สอดคล้องกับมาตรฐานคุณค่าของตนเอง
3. เป้าหมาย บุคคล และกลุ่มบุคคลดูเหมือนจะส่งเสริม ปกป้อง และรักษาเป้าหมายของตนเอง
4. ประสบการณ์ที่ผิดปกติธรรมดา พฤติกรรมของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลบางครั้งมีรากฐานมาจากประสบการณ์ที่ผิดปกติธรรมดา
5. ความคาดหวัง ตัวบุคคลและกลุ่มบุคคลจะประพฤติตามแบบที่ตนคาดหวังว่าจะต้องประพฤติในสถานการณ์เช่นนั้น ทั้งยังชอบปฏิบัติต่อผู้อื่นในลักษณะที่ตนคาดหวังจากผู้อื่นด้วย
6. การมองตัวเอง บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะทำสิ่งต่างๆ ซึ่งคิดว่าตัวเองควรกระทำเช่นนั้น
7. การบีบบังคับ บุคคลหรือกลุ่มบุคคลมักกระทำในสิ่งต่างๆ ด้วยความรู้สึกว่าตนถูกบีบบังคับให้ทำ
8. นิสัยและประเพณี บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะทำในสิ่งต่างๆ ซึ่งมีนิสัยชอบกระทำเมื่ออยู่ในสถานการณ์นั้นๆ
9. โอกาส บุคคลและกลุ่มบุคคลส่วนใหญ่มักจะเข้ามามีส่วนร่วมในรูปแบบการปฏิบัติของสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทางที่เกี่ยวข้องกับจำนวนและชนิดของโอกาส ซึ่งโครงสร้างของสังคมจะเอื้ออำนวยให้เข้ามามีส่วนร่วมในการกระทำเช่นนั้นเท่าที่เขาได้รับรู้มา

10. ความสามารถ บุคคล และกลุ่มบุคคลมักจะเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมบางอย่างที่ตนเห็นว่าสามารถทำในสิ่งที่ต้องการให้เขาทำในสถานการณ์เช่นนั้น

11. การสนับสนุน บุคคลและกลุ่มบุคคลมักจะเริ่มปฏิบัติ เมื่อเขาารู้สึกว่าเขาได้รับการสนับสนุนที่ดี เพื่อให้กระทำการเช่นนั้น

จากแนวความคิดเกี่ยวกับปัจจัยของการมีส่วนร่วมดังกล่าว สามารถสรุปได้ว่า ปัจจัยที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วม มี 3 ปัจจัยคือ ปัจจัยส่วนบุคคล ได้แก่ อายุ เพศ ปัจจัยทางสังคมและเศรษฐกิจ ได้แก่ อาชีพ รายได้ และการเป็นสมาชิกกลุ่ม และปัจจัยทางการสื่อสาร ได้แก่ การติดต่อสื่อสารทั้งการสื่อสารมวลชนและสื่อบุคคล

2.3 แนวคิดด้านการใช้ภูมิปัญญาอนุรักษ์ป่าไม้ของเผ่าปกากะญอ

ชาวเขาเผ่าปกากะญอ มีชีวิตผูกพันกับป่าอย่างใกล้ชิดจนได้รับการยกย่องให้เป็นชนเผ่าที่ดูแลป่าไม้เป็นอย่างดี มีนักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึงแนวคิดของชาวเขาเผ่าปกากะญอในการอนุรักษ์ป่าไม้ไว้หลากหลายประเด็น เช่น

ชูสิทธิ์ ชูชาติ (อ้างใน สมนึก ชัยธรรม, 2542) กล่าวว่าไว้ว่า แนวคิดของชาวเขาเผ่าปกากะญอในการอนุรักษ์ป่าและระบบนิเวศ เป็นแนวคิดที่ไม่สามารถแยกส่วนได้ ดิน น้ำ ป่า เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกัน มีความสัมพันธ์กับมนุษย์ สัตว์ พืช และอานาจเหนือธรรมชาติ ในเรื่องความเชื่อ แนวคิด กฎ ข้อบังคับ และพิธีกรรมต่างๆ สิ่งเหล่านี้เป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตของคนในสังคมปกากะญอสามารถกำหนดแนวคิด หรือ ปรัชญาสอดคล้องกับการปฏิบัติจริง

บุญบัน จันทเลิศ (2532) กล่าวถึง ความสัมพันธ์ของชีวิตชาวปกากะญอกับป่าไม้ ในมิติเวลาคือความหมุนเวียนเปลี่ยนไปของชีวิตกับป่า การเน้นการให้ความสำคัญสูงสุดในชีวิตมนุษย์นั้นคือ ช่วงตอนต่างๆ ในกาลเวลาคือจุดกำเนิดและจุดดับสลาย การกำหนดความสำคัญระหว่างชีวิตจึงสัมพันธ์กับความสำคัญของป่าอย่างใกล้ชิด ป่าช้าเป็นจุดเน้นทางวัฒนธรรมและความคิดในจุดการเดินทางสุดท้าย ความหมายจากสิ่งเหล่านี้ทำให้เราพบเห็นว่ามีป่าไม้มากมายถูกเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี เป็นทั้งโลกแห่งสัญลักษณ์และโลกแห่งความจริง การเน้นความสำคัญของสองส่วนจึงอยู่ที่ความพยายามของชุมชนที่จะต้องรักษาสิ่งสำคัญ คือ ป่าช้าไว้ให้คงอยู่ อยู่รอดต่อไป และอีกส่วนคือพิธีกรรมของชีวิตชาวกระเหรี่ยงที่สร้างไว้ให้เห็นแนวคิดของการประสานชีวิตธรรมชาติหลังจากการตาย ความหมายนี้จึงมีอิทธิพลเป็นปัจจัยสำคัญให้คนรุ่นหลังต้องดูแลรักษาป่าช้าสืบต่อกันมา

ทิพวรรณ คำมา (2546) กล่าวว่า ความเชื่อของชาวเขาเผ่าปกากะญอในด้านการจัดการทรัพยากร (ดิน น้ำ ป่า) เป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่ได้สั่งสอนกันมาในการอนุรักษ์

ทรัพยากรธรรมชาติ (ดิน น้ำ ป่าไม้) อย่างแท้จริง โดยความเชื่อสอนให้ชาวบ้านลูกจักษ์ใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่าและมีประโยชน์มากที่สุด และมีการสอนให้ลูกหลานระลึกถึงบุญคุณของทุกสิ่ง ไม่ว่าจะเป็นดิน น้ำ ป่า ที่มีบุญคุณให้ได้ใช้ดื่ม กิน หายอาหารและที่อยู่อาศัย ถ้าใครละเมิดก็จะถูกผีน้ำ ผีป่า ผีต้นไม้ ทำร้ายจะต้องไปทำหามขอขมาถึงจะหาย การขอขมาเป็นการกล่าวคำขอโทษต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายที่ตนเองได้กระทำการละเมิดโดยอาจจะไม่ได้ตั้งใจหรือตั้งใจก็ตาม เมื่อขอขมาแล้ว ชาวบ้านเชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายจะขอโทษให้คนที่กระทำความผิด

นอกจากวิถีชีวิตของชาวเขาเผ่าปกากะญอที่ผูกพันกับป่าอย่างใกล้ชิดแล้ว ยังพบว่าหมู่บ้านปกากะญอแต่ละแห่งจะมีเขตป่า เขตหมู่บ้านของตนเอง มีการแบ่งเขตป่าและเขตหมู่บ้านตามลักษณะการใช้ประโยชน์ มีผู้กล่าวถึงการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ของชาวเขาเผ่าปกากะญอ ไว้หลายท่าน เช่น

- จำแนกตามการใช้ประโยชน์ (สมนึก ชัยธรรม, อ้างแล้ว) เช่น ป่าใช้สอยรอบหมู่บ้าน เป็นแหล่งให้ความร่มเย็นแก่หมู่บ้าน เป็นแหล่งน้ำดื่ม น้ำใช้ แหล่งเชื้อเพลิง และที่อยู่อาศัยของสัตว์เล็ก ส่วนป่าช้า เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมของหมู่บ้าน บริเวณนี้ห้ามตัดฟันไม้ทุกชนิด เพราะเกรงว่าจะรบกวนบรรพบุรุษ ป่าเหล่าเป็นป่าพื้นตัวจากไร่ เป็นแหล่งอาหารและยารักษาโรค ป่าหวนาปีเป็นแหล่งต้นน้ำใช้หล่อเลี้ยงนา และป่าขุนห้วยซึ่งมักอยู่สูงและห่างไกลจากตัวหมู่บ้าน เป็นแหล่งต้นน้ำที่สำคัญที่ไหลผ่านหมู่บ้าน อยู่ในความรับผิดชอบของทั้งชุมชน ห้ามบุกเบิกที่นา แต่สามารถเก็บของป่าและล่าสัตว์ได้

- จำแนกตามระดับความสูง (ชูพินิจ เกษมณี, 2539) โดยจำแนกเป็น ป่ากอบ (ป่าเขตแห้งแล้ง หรือ ป่าเต็งรัง) และป่าก่อกเนอ (ป่าเขตต้นน้ำชั้นหนึ่ง หรือ ป่าดิบเขา)

- จำแนกตามความเชื่อ (สมนึก ชัยธรรม, อ้างแล้ว) เช่น ป่าตะเดโคเด เป็นป่าที่อยู่ในช่องเขา คือ เป็นทางเดินของผี ห้ามหักล้างทำกิน แต่สามารถหาอาหาร สมุนไพรและไม้ฟืนจากป่าได้ ป่าเดหมือเบอ เป็นป่าที่ขึ้นบนเนินลักษณะหลังเต่า มีสายน้ำไหลอ้อมหรือล้อมรอบ ถือว่ามีผีแรง จึงห้ามทำประโยชน์ใดๆ ทั้งสิ้น เป็นต้น

- จำแนกตามการใช้สอยตามประเพณี (ประเสริฐ ตระการศุภกร, 2540) เช่น ป่ารอบหมู่บ้าน (ป่าสายสะดือเด็ก) พื้นที่ทำกิน (คูหละ) ไร่หมุนเวียนและนา (จี เตาะดี) ป่าต้องห้ามทำกินหรือป่าอนุรักษ์ (คู ตะ)

การใช้ที่ดินของชาวเขาเผ่าปกากะญอ

ในจารีตประเพณีของชาวปกากะญอ การตั้งชุมชนจะมีการกำหนดอาณาเขตพื้นที่ทำมาหากินของตนเองอย่างชัดเจนตามขอบเขตของกลุ่มน้ำที่ชุมชนนั้นตั้งอยู่ และจะไม่ข้ามเขตไปทำกินในพื้นที่ของชุมชนใกล้เคียง ที่สำคัญคือ ชุมชนจะสร้างกฎเกณฑ์และกติกากองหมู่บ้าน เพื่อควบคุมการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ดังกล่าว พร้อมกับมีการจัดตั้งองค์กรขึ้นมากำกับดูแลให้เป็นไปตามข้อตกลงของชุมชน สำหรับชาวปกากะญอ กลไกเชิงสถาบันเหล่านี้มีมาแล้วไม่น้อยกว่า 100 ปี ระบบสิทธิถือเป็นหัวใจของกลไกเชิงสถาบันภายในชุมชน ซึ่งมีลักษณะที่หลากหลายและซับซ้อน ประกอบด้วย 3 มิติที่เชื่อมโยงกัน กล่าวคือ ระหว่างการเข้าถึงสิทธิ ระดับของสิทธิและหน่วยของสิทธิ เพื่อกำหนดตัวผู้มีสิทธิในระดับการใช้ ระดับการจัดการ และระดับการควบคุมดูแล โดยโยงใยอยู่กับประเภทของพื้นที่ เช่น ไร่ ไร่เหล่า ป่าอนุรักษ์ ป่าใช้สอย ป่าช้า นา และสวน ภายใต้เงื่อนไขของหน่วยการใช้สิทธิ เช่น ชุมชน ครอบครัว เครือญาติ และปัจเจกชน รวมทั้งกลุ่มอัตลักษณ์อื่นๆ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2547)

จันทบูรณ์ สุทธิ (2539) กล่าวถึง การใช้ที่ดินของชาวเขาเผ่าปกากะญอว่ามีการใช้ที่ดินแบบไร่หมุนเวียน ซึ่งเป็นการใช้ที่ดินที่แบบอนุรักษ์มากกว่าการทำไร่เลื่อนลอย โดยการใช้ที่ดินแบบไร่หมุนเวียนจะใช้ประโยชน์ในพื้นที่เพื่อการเพาะปลูก 1 ปี โดยเป็นการทำเกษตรแบบที่มีการตัดโค่นเผา ต้นไม้ในป่าทุติยภูมิแล้วทำการเพาะปลูกพืช จากนั้นจะทิ้งพื้นที่ให้มีการพักตัว เพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้แก่พื้นที่ตั้งแต่ 4 – 10 ปี แล้วแต่สภาพพื้นที่และสิ่งแวดล้อมอื่นๆ เช่น การเพิ่มตัวของประชากร หลังจากที่พื้นที่ได้มีการพักตัวจนสภาพป่าได้กลับคืนมาสู่พื้นที่ ก็จะหวนกลับมาทำการตัดต้น ไม้ในพื้นที่ซึ่งเป็นป่าทุติยภูมิ ตัดพินต้น ไม้และ โค่นเผา ทำการเกษตรในพื้นที่อีกครั้ง ในช่วงระยะเวลาตามที่กล่าวมา และปล่อยให้พื้นที่พักฟื้นตัวอีกชั่วระยะเวลาหนึ่ง เป็นเช่นนี้ตลอดไปไม่มีที่สิ้นสุด จากวิธีการทำกินแบบไร่หมุนเวียนนี้เอง ทำให้ชาวเขาเผ่าปกากะญอตั้งชุมชนอยู่เป็นหลักแหล่งถาวร ไม่มีการอพยพโยกย้ายชุมชนเหมือนชาวเขากลุ่มอื่นๆ เช่น ม้ง เย้า ลีซอ มูเซอ และอีก้อ

ผลการใช้ที่ดินแบบหมุนเวียน ทำให้พื้นที่ที่เคยถูกใช้ประโยชน์มาก่อน สามารถฟื้นฟูสภาพป่าให้กลับคืนสู่พื้นที่ได้อีก ภายหลังจากทิ้งพื้นที่ให้มีการพักตัว เพื่อเป็นการฟื้นฟูสภาพป่าไม้และเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้กลับคืนสู่ดินอีก

รูปแบบการใช้ที่ดินของชาวเขาเผ่าปกากะญอ (จันทบูรณ์ สุทธิ, อ้างแล้ว) แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ

1) ไร่หมุนเวียนตามลักษณะการถือครองที่ดิน เช่น พื้นที่ทำกินเป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชน เป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชนร่วมกับกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล หรือ เป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล ซึ่งประเภทของกรรมสิทธิ์ขึ้นอยู่กับข้อตกลงร่วมกันในชุมชน

2) ไร่หมุนเวียนตามลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดิน เช่น การใช้ประโยชน์ที่ดิน 1 ปี แล้วทิ้งให้พื้นที่พักตัว 5 – 10 ปี หรือ การใช้ประโยชน์ที่ดินนานกว่า 1 ปี ติดต่อกัน แล้วทิ้งให้พื้นที่พักตัวตั้งแต่ 5 – 7 ปี แล้วจึงหวนมาใช้ประโยชน์พื้นที่อีกครั้ง

นอกจากนี้ชาวเขาเผ่าปกากะญอยังมีการทำนาชลประทาน โดยเป็นการทำนาในพื้นที่ที่ไม่มีความลาดชันและนาแบบขั้นบันไดในพื้นที่ที่มีความลาดชัน การบุกเบิกพื้นที่ให้เป็นนาเช่นนี้ทำโดยแรงงานในครัวเรือนหรืออาจมีการจ้างตามพลังทางเศรษฐกิจที่มีอยู่ พื้นที่ด้านาถือได้ว่าเป็นกรรมสิทธิ์ของครัวเรือนที่ประกอบการเกษตรแบบนี้

จากภูมิปัญญาของเผ่าปกากะญอในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้แสดงถึงการรวบรวมประสบการณ์ องค์ความรู้แล้วถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น เพื่อให้ชุมชนอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างกลมกลืน เพราะชุมชนจำเป็นต้องพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้นหากไม่รักษาไว้สุดท้ายชุมชนเองที่จะได้รับผลกระทบ

2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สามารถแบ่งตามกลุ่มของงานวิจัยในประเด็นต่อไปนี้

2.4.1 งานวิจัยด้านอนุรักษ์ป่าไม้

ธนศ ญวงษ์ศรี (2545) ได้ศึกษาเรื่อง การเปรียบเทียบการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของเกษตรกรชาวเขาเผ่าม้งและเผ่ากะเหรี่ยงในเขตศูนย์พัฒนา โครงการหลวงอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่ จากการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการเข้าร่วมองค์กรหมู่บ้านกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พบว่า การเข้าร่วมสมาชิกองค์กรหมู่บ้าน มีความสัมพันธ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 สอดคล้องกับ พันธุ์ศักดิ์ วงศ์สูง (2546) ศึกษาเรื่อง การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้บนที่สูง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย พบว่า จำนวนพื้นที่ที่ครอบครอง มีผลต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และสอดคล้องกับ สมนึก ชัยธรรม (อ้างแล้ว) ได้ศึกษาเรื่อง การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงหมู่บ้านห้วยปูลิง ตำบลม่อนจอง อำเภออมก๋อย จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า จำนวนพื้นที่ถือครอง การติดต่อเจ้าหน้าที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้ มีผลต่อการ

อนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ส่วน ปฐวี แสงฉาย (2536) ได้ศึกษาเรื่อง ทักษะคติของเกษตรกรผู้ปลูกชา (เมี่ยง) ที่มีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ตำบลป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า เกษตรกรมีทัศนคติที่ดีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และต่อการปลูกไม้อื่นๆ ร่วมกับชาวสวนชา นอกจากนี้ยังพบว่า รายได้มีความสัมพันธ์กับทัศนคติต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งสอดคล้องกับ อมราวดี เหมาคม (2528) ได้ศึกษาความคิดเห็นราษฎรรอบอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ พบว่าหัวหน้าครัวเรือนส่วนใหญ่ตั้งถิ่นฐานในหมู่บ้านนานกว่า 15 ปี และมีการรับฟังข่าวสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์ธรรมชาติมากซึ่งจะมีความคิดเห็นที่ดีต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติมาก

พัชรินทร์ ยานะระ (อ้างแล้ว) ได้ศึกษา ทักษะคติของเกษตรกรชาวเขาที่มีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ กรณีศึกษาออยภูคา อำเภอปัว จังหวัดน่าน พบว่า จำนวนสมาชิกในครัวเรือน จำนวนพื้นที่ครอบครอง อาชีพเสริม รายได้ การได้รับข้อมูลข่าวสาร โดยภาพรวมแล้วไม่มีความสัมพันธ์กันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ มีเพียงบางประเด็นคำถามเท่านั้นที่มีความสัมพันธ์กัน ส่วนมงคล สุขใส (2536) ได้ศึกษาถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้: ศึกษาเฉพาะกรณี กิ่งอำเภอบ้านหลวง จังหวัดน่าน พบว่าผู้นำชุมชนส่วนใหญ่มีทัศนคติที่ดี ทั้งสำหรับคำถามเชิงบอกและเชิงลบ แต่ผู้นำชุมชนส่วนใหญ่มีบทบาทน้อยมากในการอนุรักษ์ป่าไม้ ทั้งนี้การมีทัศนคติที่ดีในการอนุรักษ์กับบทบาทของผู้นำชุมชนไม่มีความสัมพันธ์แต่อย่างใด ส่วนการที่ผู้นำชุมชนได้รับแนวคิดในการอนุรักษ์จาก ตำบลศิลาแลงนั้น ไม่มีความสัมพันธ์กับทัศนคติและบทบาทของพวกเขาเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าไม้

จากงานวิจัยที่ได้กล่าวมาแล้ว ผู้ศึกษาเห็นว่าทั้งปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจและสังคม การเข้าร่วมเป็นสมาชิก จำนวนพื้นที่ถือครอง การติดต่อกับเจ้าหน้าที่ ล้วนเป็นปัจจัยที่มีผลต่อการอนุรักษ์ทั้งสิ้น โดยมีความแตกต่างกันในเรื่องของพื้นที่วิจัย ประชากรกลุ่มตัวอย่าง ซึ่งในแต่ละพื้นที่มีทั้งลักษณะส่วนบุคคล ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจและสังคม แตกต่างกัน ผู้ศึกษาเห็นว่ายังไม่มีการศึกษาในพื้นที่ตำบลแม่เงา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ จึงทำให้ผู้ศึกษาสนใจที่จะศึกษาเรื่องนี้ต่อไป

2.4.2 งานวิจัยด้านการมีส่วนร่วม

เชาวลิต รอบรู้ (2539) ได้ทำการศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของเกษตรกรที่มีส่วนร่วมในโครงการพัฒนาป่าชุมชน อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า เกษตรกรมีส่วนร่วมในการคัดเลือกพื้นที่ในการดำเนินโครงการมากที่สุด รองลงมาคือการมีส่วนร่วมในการคัดเลือกพันธุ์ไม้ โครงสร้าง ตลอดจนถึงการมีส่วนร่วมในการปลูกและดูแลรักษาต้นไม้ และได้มีการประเมินโครงการ ตามลำดับ

สันติ พัฒนาศักดิ์ (อ้างแล้ว) ได้ศึกษาการมีส่วนร่วมในของเกษตรกรในการอนุรักษ์ป่าชุมชนที่บ้านตลาดจี่เหล็ก อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า หัวหน้าครอบครัวเกษตรกรส่วนใหญ่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน การได้รับข้อมูลการอนุรักษ์ป่าชุมชนจะได้รับมาจากสื่อโทรทัศน์มากที่สุด รองลงมาคือ วิทยุ หนังสือพิมพ์ และการฝึกอบรมตามลำดับ และหัวหน้าครอบครัวเกษตรกรยังมีทัศนคติว่าป่าไม้เป็นศูนย์กลางในการผลิต การเก็บหาของป่า การอยู่กับป่าแบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน

บวร กุลดิลก (2538) ได้ทำการศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน ซึ่งพบว่าเกษตรกรได้มีบทบาทหน้าที่ในการดูแลรักษาป่าไม้ชุมชนเพื่อประโยชน์ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา นอกจากนี้ยังพบว่า ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่ระบุว่าการจัดการป่าชุมชนแห่งนี้มีการจัดการผลประโยชน์ให้แก่ชุมชนอื่นได้แก่ ให้ผลผลิตเพื่อการประกอบอาหาร เศษไม้ใช้ในการเผาศพ ใช้ไม้ในการก่อสร้างสาธารณชนประโยชน์ส่วนรวมของหมู่บ้าน ส่วนในการจัดการดูแลรักษาป่าในหมู่บ้านทุกคนจะช่วยกันดูแลรักษาป่าไม้มิให้ใครมาทำลายโดยปราศจากความช่วยเหลือจากหน่วยงานรัฐและเอกชน นอกจากนี้ยังมีการจัดการเวรยามคอยควบคุมและดูแลรักษาเพื่อมิให้บุคคลอื่นมาลักลอบตัดต้นไม้อีกด้วย

สุรินทร์ สุริยวงศ์ (2536) ได้ทำการศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านทุ่งยาว อำเภอมืองจังหวัดลำพูน พบว่าผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่เป็นเพศชายและแต่งงานแล้ว ด้านการศึกษาส่วนใหญ่จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 การได้รับข้อมูลเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชนจะได้รับจากวิทยุ โทรทัศน์ และหนังสือพิมพ์ ตามลำดับ ผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่ได้ให้ทัศนคติต่อป่าชุมชน ในระดับที่ดีมากและไม่มีปัญหาในการดำเนินงานแต่อย่างใด

จากงานวิจัยที่ได้กล่าวมาแล้ว ผู้ศึกษาเห็นว่า การมีส่วนร่วม เกิดจากหลายปัจจัย เช่น ความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับกิจกรรมที่เข้าไปมีส่วนร่วม ผลประโยชน์ ผลกระทบที่จะได้รับเมื่อเข้าร่วมกิจกรรม ความสนใจส่วนบุคคล การได้รับข้อมูลจากสื่อต่างๆ รวมถึง บทบาทสถานะทางสังคม ซึ่งชาวเขาเผ่าปกากะญอเป็นชนเผ่าที่มีได้รับการยกย่องว่ามีวิถีชีวิตอยู่กับป่าอย่างพอเพียง มีภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ป่าไว้ให้ชนรุ่นหลังได้เป็นอย่างดี ดังนั้นการศึกษาการมีส่วนร่วมทำให้ทราบถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการอนุรักษ์ป่าไม้ของชาวเขาเผ่าปกากะญอ ในพื้นที่ตำบลแม่่นาจร อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่

2.4.3 งานวิจัยด้านการใช้ภูมิปัญญาอนุรักษ์ป่าไม้ของเผ่าปกากะญอ

ตุลวัตร พานิชเจริญ (2536) ได้ศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการกล่อมเกลாதงสังคมในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนกะเหรี่ยงบนพื้นฐานของระบบความคิด ความเชื่อของ

กะเหรี่ยงที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งความสัมพันธ์ใน 3 มิตินี้ ก่อให้เกิดองค์ความรู้ที่มีความสำคัญต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยมืองค์การทางสังคม อาทิ ระบบเครือญาติและผู้อาวุโส ทำหน้าที่เชื่อมโยงความเชื่อ องค์ความรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แล้วถ่ายทอดไปยังชนรุ่นหลังต่อไป การศึกษาพบว่า ชุมชนกะเหรี่ยงที่มีวิถีชีวิตและการผลิตแบบยังชีพ มีระบบความเชื่อที่สัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า สามารถจำแนกออกเป็น 4 ระดับ คือ 1) ระดับจิตวิญญาณ 2) ระดับชุมชน 3) ระดับเครือญาติ และ 4) ระดับครัวเรือน ความเชื่อได้ถูกปลูกฝังลงในจิตวิญญาณของสมาชิกภายในชุมชนและมีการสืบทอดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชนมาเป็นเวลานาน โดยมีแบบแผนของการเรียนรู้ที่แตกต่างไปจากระบบการศึกษาสมัยใหม่ โดยการเรียนรู้ของคนในชุมชนเกิดจากประสบการณ์ส่วนบุคคลผ่านการศึกษาปฏิบัติแบบลองผิดลองถูกและนำมาแลกเปลี่ยนกันระหว่างกลุ่มหรือชุมชน เพื่อสรุปเป็นบทเรียนและถ่ายทอดไปยังชนรุ่นหลังสืบไป

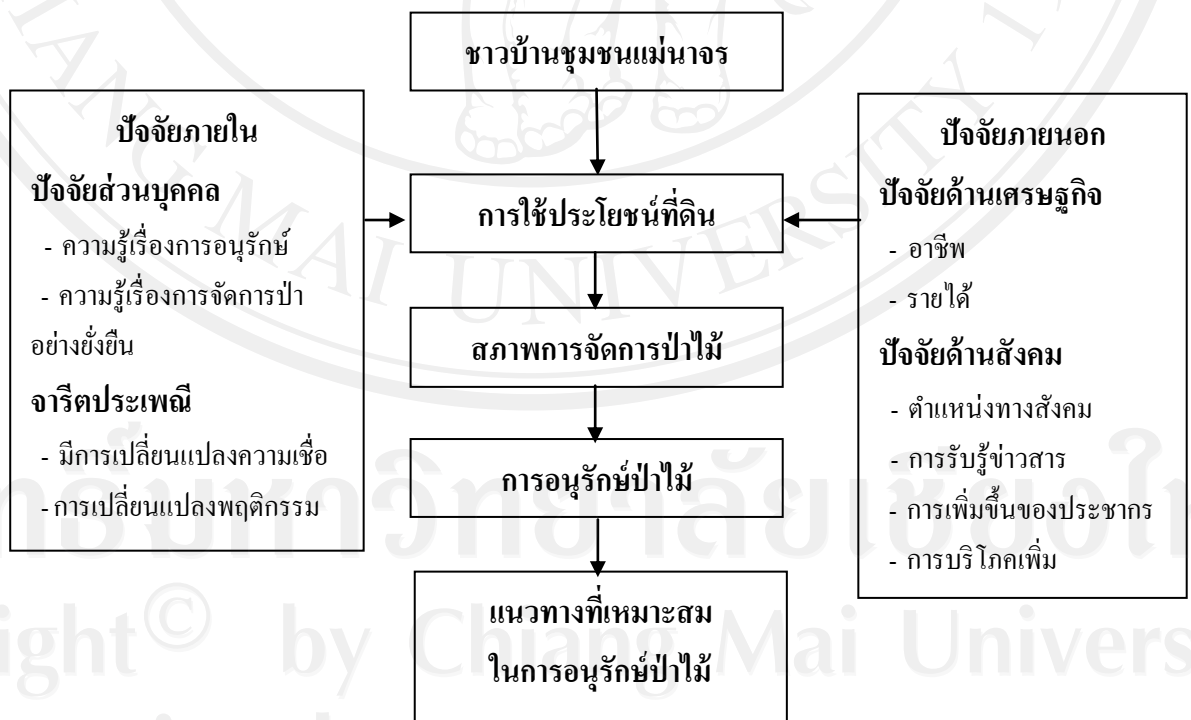
สำหรับกระบวนการกลมกลืนในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติสาระสำคัญอยู่ที่การให้ความสำคัญต่อคุณค่าของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่มีผลต่อการดำรงอยู่ของชีวิตและการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติที่มีความผสมผสานกลมกลืนซึ่งกันและกัน พบว่ากระบวนการกลมกลืนของชุมชนมีวิธีการในการถ่ายทอดความรู้ที่แตกต่างกันในแต่ละระดับ เช่น ระดับครอบครัวและเครือญาติ การเรียนรู้ของคนในระดับนี้เกิดจากการปฏิบัติงานร่วมกันในครัวเรือน มีคนเฒ่าคนแก่หรือพ่อแม่สอน โดยตรงผ่านการขับลำนำหรือการประกอบพิธีที่เกี่ยวข้องกับการเกิดและการตาย ระดับชุมชน วิธีการในการเรียนรู้ที่มีความสำคัญในการก่อให้เกิดการตระหนักรู้และมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ คือ การร่วมพิธีกรรมที่สำคัญต่อชุมชนส่วนรวม คือ การเลี้ยงผีขุนห้วย การเลี้ยงผีเจ้าเมือง หรือการเลี้ยงผีฝ่าย ซึ่งในระดับชุมชนนี้กระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนมีความสัมพันธ์กับความเชื่อในระดับจักรวาลของชาวกระเหรี่ยงที่ว่าทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่าไม้ พืชพรรณธัญญาหารต่างๆ ทุกสิ่งทุกอย่างมีเจ้าของและคนเป็นเพียงส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ดังนั้นเมื่อคนมีความจำเป็นต้องใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการดำรงอยู่ของชีวิต จึงจำเป็นต้องร้องขอและบอกกล่าวต่อเจ้าของสิ่งต่างๆ โดยผ่านการประกอบพิธีกรรม

ระบบคิดและความเชื่อ องค์ความรู้และองค์กรในการจัดการของชุมชนใดชุมชนหนึ่ง จะสามารถดำรงอยู่เพื่อรับใช้หรือแก้ไขปัญหาของชุมชนได้ จำเป็นต้องมีกระบวนการถ่ายทอดเรียนรู้และองค์ความรู้ที่คอยทำหน้าที่ผสมผสานองค์ความรู้ทั้งภายในและภายนอกเพื่อให้เกิดการพัฒนาองค์ความรู้ของชุมชนอย่างเหมาะสม และเกิดความสงบสุขท่ามกลางสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์สืบต่อไป

จักรวรรค์ คล้าย โตนด (2550) ได้ศึกษาวิถีชีวิตชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง ตำบลคอนแก้ว อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า ชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงมีวิถีชีวิตในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการตั้งถิ่นฐาน ระบบเศรษฐกิจ ระบบสังคมและวัฒนธรรม การปกครอง ภาษา ศาสนาและความเชื่อ ประเพณี นิทานพื้นบ้าน ต่างมีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทั้งสิ้น เช่น การถิ่นฐานก็มีสาเหตุมาจากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและความหนาแน่นของถิ่นที่อยู่เดิม ระบบเศรษฐกิจก็มีการเปลี่ยนแปลงไปตามความเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยี แต่วิถีในการดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิมบางอย่างยังคงอยู่และไม่มี การเปลี่ยนแปลงไปมากนัก โดยเฉพาะการอยู่ร่วมกับธรรมชาติในลักษณะพึ่งพาอาศัยกัน มีการตั้งกฎเกณฑ์ สร้างความเชื่อและประเพณีเพื่อให้ชาวบ้านอาศัยอยู่กับธรรมชาติ สภาพแวดล้อมได้อย่างสมดุล ได้แก่ ข้อห้ามระหว่างคนกับธรรมชาติ ความเชื่อและประเพณีการทำมาหากิน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรน้ำ ดิน และป่าไม้

2.5 กรอบแนวคิดในการศึกษา

จากการทบทวนแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทางด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ ทำให้ผู้วิจัยนำมาพัฒนาได้เป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาครั้งนี้ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของตัวแปรที่ใช้ในการวิจัยมีขอบเขตการศึกษา ดังแสดงในภาพ 1

ภาพ 1 กรอบแนวคิดในการทำวิจัย